

הרב עזריאל אריאל

משקל מידת החסידות בהנהגת השמיטה

שאלת 'מה נאכל בשנה השביעית' מלווה את עם ישראל – בהיותו יושב בארצו – מאז כניסתו לארץ ועד ימינו אלה. אלא שבעוד שבימי קדם התמקדה שאלה זו בעצם השגת המזון, שהיה חסר בשנת השמיטה,¹ הרי שהיום השאלה היא אחרת: מה לבחור מבין שפע האפשרויות שהשווקים והחנויות מלאים בהן? האם להעדיף תוצרת המיובאת מחו"ל? האם להעדיף תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים? האם להעדיף גידולים במסגרת אוצר בית-דין? או להעדיף יכול שגדל לפי היתר המכירה? ומה לגבי גידולים ממצע מנותק? ובתוך כל אלה, איך להתייחס למצבי ביניים שונים, כמו גידולים בחממות (בקרקע), או גידולים באזורים שונים של הארץ?

1. דין ולפנים משורת הדין

בראשית הדברים יש להבהיר מושגי יסוד העומדים בבסיסו של הדיון ההלכתי. בכל דיון הלכתי אנו מבחינים בין מספר מצבים הלכתיים: הראשון הוא עיקר הדין, הנקבע על ידי כללי הפסיקה הבסיסיים. גם בהגדרתו של עיקר הדין יכולות להיות מחלוקות; אך גם בהם ישנם כללים להכרעת ההלכה, כמו ספיקא דאורייתא, ספיקא דרבנן, הליכה אחר רבים, סמכות 'מרא דאתרא', והמנהג המקובל.

משני צדדיו של עיקר הדין ישנן עוד שתי רמות: הידורים או חומרות, מצד אחד, והיתרים של דחק, מצד שני. לב הפסיקה ההלכתית עוסקת בשאלת עיקר הדין. במצבים שבהם הדבר נדרש, יש צורך לברר מה מותר בדוחק או בשעת הדחק, או שיש למקל על מה שיסמוך. גם שיקול זה – עד כמה ניתן להסתמך, בנסיבות שונות, על דעות מקילות – הוא שיקול הלכתי, אלא

1. עיינו תוספתא אהלות פרק יח הל' טז; ירושלמי שביעית פ"ו ה"ד; סנהדרין צא ע"א; איכה רבה פתיחתא, ס"י יז; הגר"ש ישראל, "השמיטה במהלך הדורות"

שהערכת הנסיבות כישעת הדחקי – גדולה או קטנה – נתונה לשיקול דעתו של הפוסק, וקשורה במידה רבה לשיקולים ערכיים והשקפתיים, הקשורים ליחלק החמישי של השולחן הערוך.

המצב ההלכתי השני הוא לפנים משורת הדין: בתחום החומרות וההידורים – מאחר שהוכרע שמעיקר הדין הדבר מותר – הרי שהחלטה אם להדר או להחמיר נתונה בידי כל אדם ואדם על פי מידת הרצון האישית שלו. אך גם כאן נדרשת הנחיה תורנית, כדי לשקול כראוי את מידת נחיצותם וחשיבותם של החומרה וההידור, בעיקר כאשר הם עלולים לבוא על חשבונם של דברים אחרים, שיש לבדוק אם אכן חשיבותם אינה פחותה.²

2. עיקר הדין – בשמיטה

א. עיקר הדין – להקלאי

כאשר אנו עוסקים בהקלאי, עיקר הדין הוא ברור מאוד: עליו לשבות בשמיטה בלי להסתמך על היתרים שונים. פירוש הדבר הוא שעליו לעשות מלאכות שנועדו 'לאוקמי אילנא', ולדעת חלק מן הפוסקים – אף 'אוקמי פירא'; להפקיר את הפירות; ולאפשר לכל מאן דבעי לקחת אותם לביתו. לכל היותר ניתן להתיר – ברמה של 'עיקר הדין' – 'אוצר בית דין' שיקטוף את היבול ויחלק לצרכנים תמורת השתתפות בהוצאות הקטיף, בלי שהחקלאי עצמו יהיה מעורב בעניין ויקבל תשלום על העבודות שביצע.³ היתר אחר שהוא נכון מעיקר הדין הוא גידול במצע מנותק בחממה.⁴

2. כאן המקום להתריע על תופעה ההולכת ומתפשטת, והיא הזנחת "עיקר הדין" בפסיקת ההלכה. לדוגמה אביא את המציאות הקיימת במשחטות לעופות. ציבור גדל והולך דורש כשרות למהדרין. כתוצאה מכך, כל עוף שיש בו איזושהי שאלה, נזרק מיד אל ערימת העופות הלא-כשרים, ומשווק בדרך כלל לגויים. למשחטות לא משתלם לממן העסקה של רב פוסק שיכריע בכל השאלות, מפני שמשכורתו של הפוסק יקרה יותר מאשר מחיר העופות שיורה בהם לקולא. כתוצאה מכך, הולך לאיבוד ניסיון מצטבר של מאות שנים בפסיקה בטריפות העוף, וברוב המשחטות המיון הוא בין "כשר למהדרין" לבין "טרף". ניתן אף לראות רבנים הנמנעים מלפסוק בשאלות חדשות העומדות בפניהם, ובמקום זה הם מחפשים פתרונות עוקפים ההולכים בדרכים בטוחות, שיחסכו מהם את הצורך להתמודד עם שאלות ולקחת אחריות על הכרעות מחודשות. אך כאשר אותם רבנים נתקלים במצבים קשים של שעת הדחק, הם נאלצים לבחור בדרכים דחוקות ביותר. וכך נוצר מצב כזה: כאשר אפשר – סוטים מן הדין לחומרא. כאשר קשה מאוד – סוטים מן הדין לקולא. ומה יהיה על "עיקר הדין", שהוא אמיתה של תורה?

3. כפי שהוזכר בתוספתא שביעית פ"ח ה"א; רמב"ן על ויקרא כה, ז.

4. שבת הארץ (פ"א הל' ג אות ב; פ"א הל' ו אות ד).

כל ההיתרים האחרים – הן אלה המבוססים על היתר המכירה, והן אלה הכלולים במסגרת של 'אוצר בית-דין' – הם היתרים המסתמכים על דעת מיעוט ועל סברות מקילות. החקלאי הנמצא במצב של שעת דחק קשה – מותר לו לסמוך על שיטות אלו, ולפעמים הוא אף נדרש לכך, כדי שלא לפגוע פגיעה אנושה במצווה המוטלת עליו במשך כל שבע השנים: ליישב את ארץ ישראל, ולהחזיק בה בשליחותו של העם כולו.⁵

החקלאי הבא לסמוך על היתר המכירה, נאלץ להיכנס לדוחק הלכתי במספר נקודות:

- א. עצם מכירת הקרקע לגוי, שיש בה שאלה של איסור 'לא תחנם'.
- ב. השימוש בדרך שיש בה "הערמה" – אינו רצוי מלכתחילה, ויש שפקפקו אם השיטה אכן מועילה.
- ג. הפקעת מצווה שהיא מהחשובות בתורה, ובמיוחד – כאשר בגללה גלינו מן הארץ ובזכותה ניגאל.
- ד. הימנעות מהפקר הפירות ומשמירה על קדושתם, כי קדושת שביעת בקרקע של גוי שנויה במחלוקת שבין מרן הבית-יוסף לבין המבי"ט.
- ה. עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעת מיעוט מבין הפוסקים. בעיה זו חמורה יותר במלאכות האסורות מן התורה (בעיקר זריעה וזמירה), וקלה יותר במלאכות שנאסרו מדרבנן (חרישה ונטיעה הן מלאכות מסופקות; קצירה ובצירה – יש אומרים שאין בהן בעיה כאשר הקרקע והגידולים שייכים לגוי).

ב. עיקר הדין – לצרכן

כמעט כל הבעיות העומדות בפני החקלאי – אינן עומדות בפני הצרכן. הצרכן אינו עובר על איסור "לא תחנם" אם החקלאי מכר את הקרקע. הצרכן לא ביצע הערמה, ולא הפקיע מצווה. הצרכן אף לא עשה מלאכות שהיתרן שנוי במחלוקת. על כן, אף שלגבי החקלאי נאמר שעליו להימנע מלהסתמך על היתר המכירה, אם הוא יכול להתקיים ולקיים את האחיזה בארץ גם אם ישמור את השמיטה כהלכתה, אין להסיק מכאן מסקנות ישירות ביחס לצרכן.

הצרכן עומד בהתמודדות עם שאלות אחרות:

5. עיינו במבוא של מרן הרב קוק זצ"ל ל"שבת הארץ", פרק טו, ד"ה ואם כן, אמנם, לפיכך.

א. **איסור "ספיחין"**: איסור זה אינו חל על גוי שזרע בקרקע שלו,⁶ ובמסגרת היתר המכירה נמכרים לגוי גם הקרקע וגם הגידולים, כאשר החקלאי מוגדר כ"מנהל עבודה" של הגוי; אבל אם הזריעה נעשתה על ידי יהודים – ישנה מחלוקת: אלה שמתירים את הזריעה לכתחילה בקרקע של גוי בזמן הזה – יאמרו בוודאי שאין איסור ספיחין בדיעבד.⁷ ובין האוסרים זריעה של ישראל בקרקע של גוי – דעת הכסף-משנה היא שאיסור ספיחין חל על הגידולים,⁸ ודעת מהר"י קורקוס היא שאין איסור ספיחין על הגידולים. כיום – על פי רוב הזריעה ממילא נעשית על ידי פועלים גויים, כך שהיקפה של בעיה זו מצומצם למדי. החזון-איש⁹ מוסיף על כך ומחדש שאם הזריעה נעשתה על ידי גוי, אך מכוחו ובסמכותו של יהודי, שהוא גם המרוויח מן הגידול – דינה כזריעה שנעשתה על ידי יהודי, ואיסור ספיחין חל על הגידולים לפי הדעה המחמירה. אולם בסיכומו של דבר, אם נדון בשאלה זו על פי כללי הפסיקה של עיקר הדין – המסקנה היא להקל (מחלוקת ב"תרי דרבני").

ב. **תוקפה של המכירה**: יש שערערו על תוקפה של המכירה: החזון-איש כתב שמכירה על ידי שליח אינה מועילה, מפני שהמכירה אסורה, לדעתו, מטעם "לא תחנם", ואם כן, "אין שליח לדבר עבירה".¹⁰ ואילו לדעת רוב הפוסקים שדנו בנושא, הסוברים שהמכירה מותרת – אין כאן עבירה, וממילא אין בעיה בשליחות. בעיה שנייה היא גמירות דעתו של החקלאי. אמנם ביחס לחקלאי שומר מצוות יש להניח שגמר בדעתו למכור את הקרקע למשך זמן מוגבל (כמובן, תמורת תשלום הולם, שייקבע על ידי שמאי); אבל ביחס לחקלאי שאינו שומר מצוות יש מקום לחשש שמא לא התכוון ברצינות למכור. המתירים עמדו על החשש הזה, ודחו אותו בשתי טענות: (א) כל זמן שאין לפנינו "דברים שבלבו ובלב כל אדם" המורים על כך שאדם זה לא התכוון למכור, אנו הולכים אחר חתימת ידו; וכך מקובל

6. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הכ"ט.

7. כמו שכתב הרב קוק זצ"ל, מבוא ל"שבת הארץ", פרק יא. ועיינו "שבת הארץ", פ"ד הכ"ט, הע' 18; פ"ח ה"ח אות ה' והע' 15). וכיוון שאיסור ספיחין נאסר שמא יזרע בסתר - בכה"ג, שיש אומרים שאין איסור מלאכות – אין מקום לאסור ספיחין.

8. לדעה זו כתב הגר"ש ישראל זצ"ל, "חוות בנימין" ח"א סי' ט אות יב ס"ק ו, שזהו דווקא כשביעית מדאורייתא; אך בשביעית בזמן הזה, שאינה אלא מדרבנן – מותר.

9. שביעית סי' י ס"ק ו, ד"ה ואם עבר.

10. חזו"א על שביעית סי' כד ס"ק ד, ד"ה ולפיכך; ולדעת הרב קוק זצ"ל, "משפט כהן" סי', והגרצ"פ פראנק, "הר צבי" סי' נ, אין בכך בעיה אף לסוברים שיש איסור במכירה.

להורות בבתי הדין הרבניים. (ב) גם אם החקלאי התכוון רק ל"מכירה דתית" ולא למכירה במוכן המשפטי המקובל – די בכך כדי להפקיע את קדושת הקרקע, מפני שבכך החקלאי מסר לגוי את השליטה על קדושת הקרקע.

גם כאן, לעניות דעתי, שורת הדין היא להקל אפילו בחקלאי שאינו שומר מצוות; ובחקלאי שומר מצוות אין כמעט מקום לחשש.

ג. **קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי:** שאלה זו שנויה במחלוקת עוד מימי מרן הבית יוסף. המנהג המקובל בירושלים הוא שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות אלו. ועל כן, לאחר המכירה, אין בפירות אלו איסורי סחורה והפסד, ואין בהם חובת ביעור.

ד. **איסורי 'שמור' ו'נעבד':** איסורים אלו שנויים במחלוקת גדולה, למן הראשונים ועד האחרונים. איסורים אלו הם קנסות שהוטלו על עוברי עבירה. אך כאשר השומרים והעובדים עושים את מלאכתם על פי הוראת היתר – אין מקום לקנוס אותם בדיעבד.

ה. **איסור 'מסייע לדבר עבירה':** חז"ל החמירו מאוד ביחס למשא ומתן עם אנשים החשודים על מלאכות או מסחר בפירות שביעית.¹¹ מכוח איסור זה, אף אם מוצר מסוים מותר באכילה, יש איסור לקנות אותו מן החשוד.¹² גם כאן, כאשר מדובר בקנייה ממי שנוהג על פי הוראת היתר – אין בכך שום איסור.¹³ ולהיפך, הגדרתו של אדם זה כ'חשוד על השביעית' מהווה פגיעה קשה במורה ההוראה עליו הוא מסתמך.

מתוך כך עולה שבעוד שהסתמכותו של החקלאי על היתר המכירה היא דחוקה למדי, הרי שהסתמכותו של הצרכן על היתר המכירה היא מבוססת במידה רבה על עיקר הדין. המחלוקות הן ביתרי דרבנן (שביעית בזמן הזה דרבנן, ואיסור ספיחין דרבנן), ובמיוחד – שכך נהג רוב רובו של הציבור שומר המצוות בכל השמיטות הקודמות (כך נהג גם חלק גדול מהציבור החרדי בתקופה שלפני קום המדינה, ואף בשמיטת תשי"ב).

11. עיינו רמב"ם, "הלכות שמיטה ויובל", פרק ח.

12. כמו כן החזו"א, ס"י י ס"ק ה ד"ה ובתו'; ס"ק ו ד"ה ויש, בעניין "שמור".

13. וכן הגרש"ז אויערבך זצ"ל, "מנחת שלמה", ס"י מד-מה.

3. לפנים משורת הדין

כאשר אנו באים לדון על ההנהגה הראויה למי שנוהג במידות חסידות, לפנים משורת הדין, עלינו להבחין בין שיקולים שונים: חששות הנוגעים לכשרות התוצרת; חששות הקשורים לקניית התוצרת ושיקולים ערכיים אחרים.

א. חששות כשרות

כפי שהזכרנו, בעיות הכשרות הקיימים במה שגדל בשנת השמיטה על פי היתר המכירה הם שלושה: איסור ספיחין בירקות (בעיקר אלו שהתחילו לגדול בשמיטה), 'שמורי' (בכל הגידולים שיש בהם קדושת שביעית), ו'נעבד' (בגידולים שבהם נעשו מלאכות דאורייתא שהביאו להצמחתם, כגון זריעה וזמירה). חששות אלו קיימים גם במסגרת של אוצר בית-דין. בירקות – כאשר מדובר בצמחים שרק התחילו לגדול בשנה השישית, כאשר לדעת חלק מן הפוסקים יש בהם איסור ספיחין.¹⁴ בפירות – כאשר החקלאים עשו בהם מלאכות שהיתרן אינו מוסכים על רוב הדעות, וביניהן גם גיזומים שיש חשש שהם זמירה גמורה, ויש שאלה של 'נעבד'. ובכל הגידולים יש שאלה של 'שמורי', אם נאמר שאין לסמוך על 'אוצר בית-דין' מפני שאינו מוזכר ברמב"ם. אך כפי שהזכרנו, איסורי 'שמורי' ו'נעבד' – מלבד היותם שנויים במחלוקת – אינם אלא קנס שהוטל על עוברי עבירה, ולכן אין מקום לחשוש להם במי שנוהג על פי הוראת היתר של תלמידי חכמים, אף אם הקונה עצמו חולק על אותה הוראה.

אם נדון בחשש לאיסור 'ספיחין' לאחר המכירה, נראה שאף אם נחשוש לסברות שהעלו המפקפקים, הרי שהיקף הבעיות אינו חמור מכמה סיבות:

- א. כפי שהערנו קודם, בכל השנים רוב הזריעה בארץ נעשה על ידי גויים.
- ב. רוב מיני הירקות אינם נזרעים בשדה. הם נזרעים במשתלות, במצע מנותק בתוך מבנה, ולאחר מכן מועברים בגוש אדמה ונשתלים כך בשדה (כמעט תמיד על ידי פועלים גויים). לדעת החזון-איש, הסובר שאיסור ספיחין נקבע על פי תחילת הגידול, ייתכן שאין כאן איסור ספיחין.
- ג. איסור ספיחין אינו נוהג באזורי הארץ שלא נתקדשו בזמן הבית השני.¹⁵ אזורים נרחבים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול – נמצאים בתחום המסופק, שלא ברור אם נכלל בקדושה זו, והכוונה לכל האזור

14. כדעת הרמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הי"ד, הי"ז-הי"ח.

15. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פ"ד הכ"ו.

שמדרום-מערב לקו אשקלון-באר שבע-ים המלח¹⁶ (מועצות אזוריות: שער הנגב, עזתה, אשכול, מרחבים, בני שמעון, רמת הנגב והערבה). כמו כן יש ספק ביחס לאזורים נוספים כמו עמק בית שאן, מזרח הכינרת וצפון רמת הגולן: כולם אזורים שבהם קיימת חקלאות יהודית בהיקף גדול.

ד. איסור ספיחין אינו נוהג במה שגדל בחממות.

ה. הרה"ג יהושע משה אהרונסון זצ"ל¹⁷ טען שאיסור ספיחין אינו נוהג בשטחים גדולים הזרועים ברציפות. לדעתו, הנימוק לאיסור ספיחין הוא 'שמא יזרע בסתר', וכאן הכל נעשה בגלוי.

ב. היחס לחששות כשרות

היחס לחששות כשרות מופיע במסילת ישרים (פרק יא) בפרק העוסק בפרטי מידת הנקיות; וכך כותב הרמח"ל¹⁸:

הנה הוא איסור המאכלות: בין בעניין הטרפות... ועניין בישולי גויים, ועניין גיעולי גויים, יין נסכם, וסתם יינם. כל אלה – הנקיות בהם צריך דקדוק גדול וצריך חיזוק... והמקל בהם במקום שאמרו להחמיר, אינו אלא משחית לנפשו... כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה בלבו ובנפשו של אדם, עד שקדושתו של המקום ברוך הוא מסתלקת ומתרחקת ממנו... והמאכלות האסורות יתרות בזה על כל האיסורין, כיון שהם נכנסים בגופו של האדם ממש ונעשים בשר מבשרו... והנה מי שיש לו מוח בקדקודו יחשוב איסורי המאכל כמאכלים הארסיים או כמאכל שנתערב בו איזה דבר ארסי. כי הנה אם דבר זה יארע, היקל אדם על עצמו לאכול ממנו אם ישאר לו בו איזה בית מחוש, ואפילו חששא קטנה?! ודאי שלא יקל. ואם יקל, לא יהיה נחשב אלא לשוטה גמור. אף איסור המאכל, כבר בארנו שהוא ארס ממש ללב ולנפש. אם כן מי אפוא יהיה המקל במוקם חששא של איסור אם בעל שכל הוא?

אך יש לדקדק בדברי המסילת ישרים. כשהוא מדבר על 'חששא של איסור', אין כוונתו לדבר השנוי במחלוקת בין הפוסקים, כאשר על פי כללי הפסיקה ההלכה היא לקולא. בנושא זה הוא עוסק רק בהמשך (פרק יד). כאן הוא מדבר על מי שלא בירר את ההלכה כראוי, או שלא בירר את המציאות כדבעי,

16. הגר"ש ישראלי, "ארץ חמדה", שער ד סי' ו-י.

17. "שו"ת ישועת משה", זרעים, סי' י אות ב, סי' יב אות א. אך חולק על כך הגרש"ז אויערבך זצ"ל, "מעדני ארץ שביעית", הוספות סי' יא; ישועת משה סי' יא אות ב. ועיינו "משנה כסף" על כך אמו"ר הרה"ג יעקב אריאל, "באהלי שדה", עמ' 110.

18. מסילת ישרים, עמ' נא-נב (הוצאת אשכול).

ולכן יש לו חששות. מה שנפסק על פי עיקר הדין כדבר מותר – אין בו שום חשש של איסור. ואף אם ההלכה קובעת שהדבר מותר רק בדיעבד ובשעת הדחק – בנתונים אלו אין בו שום חשש של איסור! ואין לדמות אותו כלל ועיקר למאכל שחלק מן המומחים סבור שהוא מורעל. מי שרואה בדבר כזה חשש של איסור, עובר על אחת המידות החשובות שהתורה נקנית בהם, והיא: אמונת חכמים.¹⁹ יש לנו לתת אמון בפוסקי ההלכה, שאם הכריעו את ההלכה בצורה מסוימת, הרי שאין שום חשש איסור לסמוך על דבריהם.

ההתחשבות בדעת יחיד שנדחתה מן ההלכה – אין מקומה בפרק זה, פרק הנקיות, אלא בפרק העוסק במידת הפרישות (פרק יד). ושם, ההתחשבות בדעתו של היחיד איננה מחשש שמא הדעה שנפסקה להלכה היא טעות, אלא מתוך הנחה שהקב"ה מעוניין בכך שאדם יתחשב בדעה זו כדי לבטא את הקדשת החיים לעבודתו. ואלו דברי הרמח"ל:²⁰

הפרישות בהנאות הוא... שלא לקחת מדברי העולם אלא מה שהצורך כריח, ודבר זה יקיף על כל מה שהוא תענוג לאחד מן החושים... והפרישות בדינים הוא להחמיר בהם תמיד, לחוש אפילו לדברי יחיד במחלוקת, אם טעמו נראה, אפילו שאין הלכה כמותו... ולהחמיר בספקות אפילו במקום שאפשר להקל בהם. וכבר בארו לנו חכמינו ז"ל מאמר יחזקאל (חולין לו ע"ב): "הנה נפשי לא מטומאה..." (יחזקאל ד יד) – שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם²¹ ולא אכלתי מבושר כוס כוס.²² והנה כל זה מותר הוא מן הדין ודאי, אלא איהו דאחמיר אנפשיה...

והפרישות במנהגים הוא ההתבודדות וההיבדל מן החברה המדינית לפנות לבו אל העבודה וההתבוננות בה כראוי.

19. אבות פי"ו מ"ה. ועיינו בשיחות הרב צבי יהודה לפרק "קניין תורה" (מידה כג).

20. מסילת ישרים, עמ' עה (הוצאת אשכול).

21. רש"י: שנולד בה ספק, והוצרך לשאול לחכם להתירו. וכך מובא להלכה בבה"ט (יו"ד סי' יז ס"ק ז).

22. רש"י: שחוט שחוט שלא תמות, לפי שמסוכנת היא. וכך מובא להלכה בשו"ע (יו"ד סי' יז סעי' ג).

ועיינו דרכי תשובה (ס"ק מב) שכתב בשם הברכי יוסף (אות ב), דהא דרשאי להחמיר בכה"ג על עצמו הוא, רק כי עביד מצד חומרא, וגדר לקדש עצמו במותר לו; אבל אם עושה מפני שיש לו פקפוק בעיקר הדין, אם מסוכנת מותר על ידי פרכוס – אסור להחמיר, דכל שהלכה רווחת להיתר אין רשאי לפקפק עליו. והביא ראיה לזה דרך מצד "קדש עצמך במותר לך" מותר.

ויש לדקדק בכמה נקודות העולות מתוך דברי הרמח"ל:

א. לא חוששים לכל דעת יחיד, אלא במקום שטעמו מסתבר. לשם כך יש ללמוד את הסוגיה (או להתייעץ עם תלמידי חכמים), כדי לבדוק אם אכן טעמו של היחיד מסתבר כאן או לא. ועל כך נאמר: 'אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד'.

ב. החומרות הן חלק ממכלול שלם של הנהגות הפרישות, הכוללות גם פרישות כללית מהנאות העולם ופרישות מן החיים החברתיים. מי שמרבה להתענג על אכילת בשר בימות החול, אך מקפיד שיהיה "גלאט כשר למהדרין מן המהדרין", האם הוא שייך להנהגת הפרישות? ואם הוא עושה כן בכל זאת, האם יש ערך ממשי לחומרא שקיבל על עצמו?

ג. קבלת חומרות היא חלק מהנהגות הפרישות, הבאות לאחר הזהירות, הזריזות והנקיות. האם נכון להדריך כל אדם לקבל על עצמו הנהגות של פרישות, גם אם בתחומים רבים אחרים של החיים לא הגיע אל הנקיות, ולעיתים – אף לא הגיע אל הזהירות או אל הזריזות?²³

העולה מכל זה הוא שאין מקום להדריך את הציבור לחפש תמיד את המוצר שיש לגביו כמה שפחות דעות המפקפקות בכשרותו. אין מקום לחומרות הבאות מתוך "עצבנות". צריך לחפש את המוצר הכשר מעיקר הדין, וכל אחד צריך לשקול לגופו של עניין – על פי מקומו ודרגתו בעבודת ה' ועל פי הנושא הנדון – אם לקבל על עצמו חומרא כלשהי בתחום מסוים או להימנע מכך.

ג. משקל החסידות

ישנו הבדל מהותי בין דברים הנדרשים מעיקר הדין לבין דברים הבאים בהנהגה של חומרא ומידת חסידות. מה שאסור מעיקר הדין – ואף אין לו היתר בשעת הדחק – אסור גם אם ההקפדה על כך תבוא על חשבון דברים אחרים, תהא חשיבותם אשר תהא.²⁴ ועל כך נאמר: "ייקוב הדין את ההר", ו"אין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה'". לעומת זאת, כאשר מדובר בחומרות ובמידות של חסידות – ההתייחסות שונה לגמרי, ויש לשקול את

23. וכאן המקום לתמיהה גדולה, מדוע אין אנו מוצאים אופנה רווחת להדר אחר "כסף גלאט כשר" במידה דומה לריבוי ההידורים בכשרות המזון? ומדוע, למשל, לא מקובל כל כך להדר דווקא במזוזה ותפילין שנכתבו על ידי סופר סת"ם המקפיד לשלם מס הכנסה ומס ערך מוסף כחוק? וזאת למרות דבריו החריפים והנוקבים של הרמח"ל כאשר הוא עוסק בפרטי מידת הנקיות (מסילת ישרים פרק יא, עמ' מה-מח (הוצאת אשכול)?

24. אלא אם כן ההלכה מתירה זאת במפורש, כגון פיקוח נפש או "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה"; וכל היתר כזה – על פי גדריו ההלכתיים במדויק.

סדרי העדיפויות תוך הבאה בחשבון של כל ההשלכות והנסיבות. הרמח"ל מקדיש לנושא זה פרק שלם (פרק כ) העוסק "במשקל החסידות", ואלו דבריו:

שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה – יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון...

על כן, סדרי עדיפויות בכשרות – כאשר מדובר בהנהגות שהן לפני משורת הדין – צריכים להביא בחשבון מערכת שיקולים הרבה יותר רחבה מאשר מספר חששות הכשרות הנובעים מחילוקי דעות הלכתיים. למשל, האם פשוט להימנע באופן גורף מקנייה במקום שהוא כשר לכתחילה, אך אינו מהודר, כאשר ישנו חשש סביר לכך שכתוצאה ממיעוט קונים יעדיף בעל המקום לוותר על ההכשר בכלל ואף לפתוח את המקום בשבתות ובמועדים? – התשובה אינה פשוטה כלל ועיקר, ולא ננסה להכריע בה; אך מכלל שאלה לא יצאנו, והדברים צריכים להישקל היטב על פי כללי משקל החסידות ובהתייעצות עם גדולי תורה.

ד. משקל החסידות בשמיטה

בשנת השמיטה עומדים שיקולים רבים, שאת כולם צריך להביא בחשבון כאשר באים להחמיר ולהדר לפני משורת הדין:

א. **עידוד חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה**: יש מחיר להשתדלות לשמור את השמיטה ביתר הקפדה – הן באמצעות אוצר בית-דין והן באמצעות המצע המנותק. לעתים הדבר מתבטא בעלייה בעלויות גבוהות הייצור. לעתים הדבר מתבטא בירידה של איכות המוצר. ולעתים הדבר מתבטא בהגבלות הלכתיות שיש על השיווק. אם הצרכנים לא יראו את עצמם ערבים לחקלאים, ולא יהיו מוכנים להתאמץ ולקחת את התוצרת שגדלה על ידי החקלאים הללו – ייווצר מצב שבו החקלאים לא יוכלו להקפיד יותר על שמירת השמיטה.

ב. **מצוות אכילת פירות שביעית**: לדעת הרמב"ן,²⁵ ישנה מצוות עשה מן התורה לאכול פירות שביעית. גם לדעת הרמב"ם, הסובר שאין בכך מצוות

25. ספר המצוות לרמב"ם, נוספות (מצוות עשה ח); "שבת הארץ" (פ"ה ה"א אות א, פו ה"א אות ב); "באהלי שדה" (עמ' 105, 111, 126).

עשה, נראה שיש בכך ערך גדול. לכן יש להדר ולהעדיף פירות וירקות שיש בהם קדושת שביעית.

ג. **חיזוק האחיזה היהודית בארץ:** פורסם בחוזר שיצא על ידי אחד המשווקים, שבשמיטה שעברה הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ- 50,000 דונם בעבר הירדן. הגידול שם הוא זול יותר מאשר בארץ, בגלל הוצאות נמוכות יותר במים ובשכר העבודה. אותן חוות לא תיסגרנה לאחר השמיטה, ותתחרנה בחקלאות היהודית בארץ. חלק מהחקלאים היהודיים, שפרנסתם תיפגע, ייאלצו לנטוש את החקלאות ולהוביר את האדמות. חלק ניכר מאדמות אלו ייפול לידי השכנים הערבים. אם חז"ל התירו קניית שדה בשבת, כדי שעוד קרקע תעבור לידיים יהודיות,²⁶ קל וחומר הוא שיש להתאמץ – אפילו תוך כניסה לדחקים הלכתיים – כדי שרקעות שבידי יהודים לא תיפולנה לידי הערבים.²⁷

ד. **"או קנה מייד עמיתך":** מצווה להעדיף קנייה מיהודי על פני קנייה מגוי.²⁸ ויש אומרים שלשם כך צריך אף לשלם מחיר יקר יותר (אפילו עד שליש יותר).²⁹

ה. **ביזוי תלמידי חכמים:** התנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של שיטה הלכתית שפוסקים רבים הורו כמותה – יש בה משום ביזוי כבודם של תלמידי חכמים. כבר בגמרא מצאנו שהורו להימנע מהקפדות מסויימות כדי שלא להוציא לעז על הראשונים.³⁰ והוא הדין כאן.

26. שו"ע או"ח סי' שו סעי' יא.

27. חשוב להביא את אגרתו של מרן הרב קוק זצ"ל אל ר' חיים ברלין (אגרות ראי"ה ח"א, סי' שטז):

"עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחייתם על פי פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר העניין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשו יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחילול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בעניין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת".

28. ספרא ויקרא כה יד; החפץ חיים, "אהבת חסד", סובר שהאיסור הוא מהתורה. ואילו הגרב"צ עוזיאל, "שו"ת משפטי עוזיאל", חו"מ סי' מד, סובר שהוא רק מדרבנן.

29. כך העיד ר' נפתלי שטרן זצ"ל בשם מרן הרב קוק זצ"ל.

30. גיטין ה ע"ב; "שו"ת תרומת הדשן", סי' רלב; שו"ת מהר"י בן לב, ח"ג סי' יד; ועזרת כהן, סי' עו, שקבעו כללים בסוגיה זו.

ו. **פגיעה בבני משפחה:** אדם שנמנע מלאכול בבית הוריו או אחיו – עלול לגרום לפגיעה בהם. ואף את זה צריך כל אדם לשקול כאשר הוא מקבל על עצמו חומרא בתחום האכילה. ואכן יכול אדם לקבל על עצמו חומרא מסויימת בביתו, ולהתנות שאינו מקבל עליו את אותה חומרא כשהוא מתארח אצל אחרים.³¹ (אגב, מאותה סיבה יש להימנע מלנקוט חרם נגדי, כלפי אלה שסדרי העדיפויות שלהם בשמיטה שונים משלנו.) וקל וחומר – שאין לאסור את הכלים שבהם בישל המארח תוצרת שגדלה על פי היתר המכירה.³²

ז. **יוהרה והתנשאות:** חז"ל הורו במקרים מסויימים להימנע מהנהגות של "לפנים משורת הדין" מחשש ליוהרה והתנשאות מצד המהדרים כלפי אלה הנוהגים על פי "עיקר הדין". וכמובן שיש להיזהר מהתנהגות המתפרשת כפסילה מוחלטת של מי שמתנהג בצורה שונה.³³

וכאן אולי המקום להתייחס לנקודה העולה פעמים רבות ביחס לצרכנות בשמיטה, והיא *המחאה*. מי שדעתו אינה נוחה מן ההיקף הגורף שבו מבוצע היתר המכירה – מבקש להביע את מחאתו על ידי סירוב לאכול את התוצרת שגדלה על פי ההיתר. סברה זו – בעלת משקל היא, אלא שגם עליה לעמוד גם במבחן של עקביות, בצד כל השיקולים של משקל החסידות. כמה אנשים נמנעים מלאכול תוצרת חקלאית שגדלה על ידי חילול שבת, שהיא איסור דאורייתא שאינו שנוי בשום מחלוקת? כמה אנשים נמנעים מלאכול אגסים, שכמעט כולם גדלו בהרכבה של כלאיים גמורים, האסורים מדאורייתא? כמה אנשים נמנעים מלקנות מוצרים של חברות העושקות שכר שכיר, גובות ריבית ללא היתר או עושות מעשים פסולים אחרים, שהם הרבה יותר חמורים מאשר הסתמכות על היתר שהתקבל באיסורי דרבנן?

ה. קביעת סדר העדיפויות בשמיטה

מתוך כך נובעת ההנהגה הראויה בשנת השמיטה. סדר העדיפויות צריך להיקבע על פי אמות המידה הבאות:

31. פרי"ח, או"ח סי' תצו ס"ק כה; ועיינו הגר"ע יוסף זצ"ל, "ילקוט יוסף – דיני שביעית תשמ"ז", עמ' כט סעי' יח, שכתב שיכול אדם להחמיר על עצמו בדיני שביעית, אך לאפשר לאשתו ולבני ביתו להקל.

32. מנחת שלמה, סי' מד.

33. עיינו במכתבו של מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל, "אגרות חמדה", עמ' 265: "ותנאי יסודי של מידת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי (ברכות, סוף פרק ב), ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך".

- א. האם יש בתוצרת זו דוחק הלכתי של ממש?
- ב. האם יש קדושת שביעית בתוצרת זו?
- ג. האם הקנייה מחזקת את האחיזה היהודית בארץ או את האחיזה הנכרית?
- ד. האם הקנייה מעודדת חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה?
- לאור זאת ננסה להתייחס לסוגים שונים של גידולים המשווקים בשמיטה:
- א. פירות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, אין בעיית כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ב. ירקות מאוצר בית-דין: יש קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ג. איסוס מהשנה השישית: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים.
- ד. מצע מנותק: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק חקלאים יהודים, חיזוק חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ה. גידולי ערבים: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה הנכרית בארץ.
- ו. יבוא מחו"ל: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, החלשת האחיזה היהודית בארץ.
- ז. פירות מהיתר המכירה: אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית בארץ.
- ח. ירקות מהיתר המכירה (זריעת ישראל): אין קדושת שביעית, יש שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
- ט. ירקות מהיתר המכירה בחממות בגבולות עולי מצרים:³⁴ אין קדושת שביעית, אין שאלת כשרות, חיזוק האחיזה היהודית.
- י. ירקות מהיתר המכירה שיש בהם צדדי היתר שונים (כגון זריעת נכרים, חממות, גבולות עולי מצרים או ספק עולי מצרים, שתילה בגוש): אין קדושת שביעית, שאלת הכשרות – קלושה (במידה משתנה בין הסוגים), חיזוק האחיזה היהודית.

34. נמסר בשם הרה"ג מרדכי אליהו זצ"ל, בהתייחסות לירקות מאזור גוש קטיף שירקות אלו כשרים למהדרין, ועדיפים על ירקות (הערת עורך: בגבולות עולי בבל) שנזרעו בשישית ונאספו בשביעית על ידי אוצר בית-דין.

מסקנה

שאלת 'מה נאכל בשביעית' – סבוכה היא עד מאד, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול את עטרת מידת החסידות לעצמו. יש להכיר את עיקר הדין, על פיו התוצרת שגדלה על פי היתר המכירה כשרה לאכילה, ולבחון את הדרך להחמיר – באדם השייך לכך ועל פי סדר עדיפויות וסולם ערכים נכון. מתוך כך נובעת העדפה ברורה לפירות וירקות שגדלו על ידי חקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה, ובמיוחד – לאלה שיש בהם קדושת שביעית, והסתייגות מהעדפה של תוצרת נוכרים, במיוחד אלה החיים בארץ ומשתדלים לחזק את אחיזתם בה (למעט מינים שבהם בין כה וכה אחוז גבוה מאד מן השוק הוא מתוצרת נכרית גם בלי קשר לשמיטה). ולכן נראה שתוצרת שגדלה על פי היתר המכירה עדיפה על תוצרת נכרים.

בשמיטה זו התברכנו בכך במערכת השיווק של "אוצר הארץ", המשווקת תוצרת חקלאית בהתאמה לסדר עדיפויות זה. ויהי רצון שעל ידי המאמץ בשמירת השמיטה על פי דרכה של תורה, נזכה להגיע במהרה למצב שבו נשמור את השמיטה כהלכתה במלואה.

היתר מכירה

- היחס ל"היתר מכירה" ו"להשבתה" - מתוך אגרות הראיה ומכתב הרצי"ה
- הפולמוס מסביב להיתר המכירה - הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל
- היתר מכירה כהוראת שעה ושעת הדחק גם השנה - הרב יהודה הלוי עמיחי
- האומנם נוסף למכור? - הרב עזריאל אריאל
- על סידורים נאותים בשנת השבע - הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

